

Pòrtic

Enric Gomà

El castellà, la llengua del costat

Enric Gomà

**El castellà,
la llengua del costat**

Pòrtic

Primera edició: febrer del 2020

© Enric Gomà, 2020

Drets exclusius d'aquesta edició:

Raval Edicions, SLU, Pòrtic

Av. Diagonal, 662-664

08034 Barcelona

www.portic.cat

ISBN: 978-84-9809-462-6

Dipòsit legal: B. 1.211-2020

Fotocomposició: Realització Planeta

El paper utilitzat per a la impressió d'aquest llibre té la qualificació de paper ecològic i procedeix de boscos gestionats de manera sostenible.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra requereix l'autorització escrita de l'editor; la llei preveu sancions per als infractors.

Si necessiteu fotocopiar o escanejar algun fragment de l'obra, podeu sol·licitar permís al Centro Español de Derechos Reprográficos,

a través del portal www.conlicencia.com

o bé trucant als telèfons 91 702 19 70 / 93 272 04 47.

Tots els drets reservats.

SUMARI

El convidat inesperat.....	11
¡Viva el Rey!.....	23
Servir la Pàtria.....	51
Salvar l'ànima.....	85
Guitarres, cadafals i taulells.....	111
Orelles de burro.....	135
República de les lletres.....	161
¡Viva España!.....	191

EL CONVIDAT INESPERAT

El castellà és una llengua que es parla a Catalunya. Només cal parar una mica d'atenció i te n'adones. Arreu del país, milions de catalans enraonen en un castellà segur, desimbolt, convincent, sòlid. No és infreqüent sentir en algun carrer o plaça o establiment públic de Catalunya un pensament com ara «¡Jódete!». Però també conceptes més elaborats:

—He conocido a un guardia urbano muy apuesto.

El castellà és una llengua rica i matisada, que sovint ens acompanya en els moments més insospitats. Però no és només una llengua oral, espontània i domèstica, circumscrita als afectes i els odís del clos familiar, la monotonia de la feina o les alegries rutinàries i ensopides del lleure. Alguns escriptors catalans han escrit obres literàries en castellà molt notables i de gran acceptació, des

de *La ciudad de los prodigios* a *Las ruinas de mi convento*. En els nostres dies, un corrent de pensament reivindica, una mica exaltadament, la cultura en castellà generada des de Catalunya, obra de catalans de naixement, adopció o estat civil (el cònjuge català i tota la seva família són un element integrador, a més a més d'exasperant). Fins i tot s'hi compten també els escriptors que han residit entre nosaltres un cert temps —si és sud-americà, només calen unes hores entre vol i vol a l'aeroport del Prat per considerar-lo part de la cultura catalana—. He llegit alguns assajos descriptius sobre la literatura en castellà escrita per catalans: la llista de títols recorda molt els gabinets de curiositats del segle XIX. Només hi falta el be de dos caps.

Des dels orígens de Catalunya, un bon nombre d'escriptors catalans han escrit obres en altres idiomes que no són el propi del país. En provençal, els primers segles, i després en castellà, en francès i en italià. També en llatí, un idioma en què els catalans han escrit llibres tan magnets com tediosos. La teologia en llatí encara és més abstrusa. Fins i tot els *Diàlegs* de Joan Lluís Vives, uns exercicis acadèmics que pretenien animar una mica aquelles aules gèlides del XVI i el XVII, no són gaire amens. Sort que aviat arribaria la *tuna*.

La immensa majoria de catalans desconeixia les llengües esmentades: el llatí—incomprensible per a molts—, el castellà i el francès —dues llengües alienes— i l'italià —aquell idioma de la cultura del Renaixement, dels

cuiners del XVIII i dels seductors compulsius—. Tot apunta que els catalans en devien entendre algunes paraules: «*Ora pro nobis*», «*Ça ne me plaît pas*», «*Confiesa, perro judío*». Aquesta última oració s'entén de seguida si estàs lligat a una roda de turments.

Només una petita minoria de catalans sabia llatí: els capellans, els monjos i els frares —menys els llecs, que a l'hora de resar en llatí només bellugaven els llavis encaixant oclusives, com els dobladors actuals—. També sabien llatí els estudiants dels Estudis Generals —ara universitats—, els seus catedràtics i professors i algun bidell que hi posava molta atenció. Però la catalana continuava sent la llengua habitual i quotidiana dels catalans. A la Vall d'Aran en tenien una altra, l'aranès, que és la llengua pròpia de l'Aran, una entitat nacional amb dret a l'autodeterminació i la potestat d'integrar-se, si així ho desitgessin, a les illes Fiji.

Però, quins catalans sabien castellà? Quan i com el van aprendre? Per què es van endinsar en el coneixement d'una llengua que en la vida diària no farien servir gaire o gairebé gens? Fins al 1870 a Catalunya no hi va començar a haver una població estable i nombrosa de llengua materna castellana, tant familiar com social.

Els castellanoparlants procedien de l'Espanya monolingüe, la immensa majoria. Es calcula que el 1800, a Catalunya, no devien arribar a un 1%. Des del 1792 s'editava el *Diario de Barcelona*, en castellà, i els catalans que llegien —no gaires— s'assabentaven més o menys

de què hi deia: notícies de vaixells que atracaven o salpaven, contingents de soldats, el preu del blat, algun concert o obra de teatre, un senyor de Badalona que mossega un gos, etc. Tot i així, a la redacció del Brusi —el nom popular del *Diario de Barcelona*— els redactors no es comunicaven en castellà. Ni tampoc els senyors reposats que el llegien amb molta moderació. No insinuo, de cap manera, que el castellà els fos un idioma desconegut. Només que els resultava inhabitual en la vida quotidiana, excepte si durant uns dies allotjaven un tinent de Valladolid a casa seva, a l'habitació dels convidats.

LES CONFUSIONS DEL BILINGÜISME

La preeminència actual del castellà a Catalunya tendeix a desorientar-nos una mica. Ens costa imaginar una situació lingüística gaire allunyada de la del present. Fins a l'extrem que alguns catalans consideren el castellà una llengua pròpia de Catalunya (això és, originària, freqüent i habitual durant tota la història del país, els mil anys que vam commemorar el 1989 amb uns discursos ensopits i una copa de xampany dolent).

Molts catalans es declaren bilingües, sovint amb l'orgull i la coqueteria propis de l'ambidextre i el bisexual. També és cert que, en una societat en què el castellà és la llengua materna de milions de ciutadans, els seus lligams amb el castellà no tenen gaire a veure amb

els dels catalans de llengua materna catalana. Cadascú se sap la seva història familiar, els records d'infantesa, aquell adhesiu de «Sant Miquel del Fai, una meravella de Catalunya».

Per a tots aquells catalans d'origen castellanoparlant, òbviament el castellà no és la llengua del costat. Perquè la llengua familiar, la dels primers anys, marca els nostres afectes durant tota la vida. Darrere de cada paraula, s'hi amaga una emoció, una ressonància, un batec, una mirada sobre el món i sobre els canelons. No és el mateix parlar en castellà amb els pares, els germans, els avis, que parlar-hi en català. Ni que la mare i l'àvia t'amenacin amb aquells càstigs ancestrals procedents de les terres més recòndites de Castella la Vella:

—¡A la inclusa, hoy mismo te llevo a la inclusa!

Però no sempre el castellà ha estat tan present a Catalunya com durant els segles xx i xxi. A *La llengua maltractada* (2002), Joan-Lluís Marfany declara taxatiu: «Catalunya no ha estat mai bilingüe —en cap sentit inequívoc del mot— abans de la segona meitat del segle xx».

En l'actualitat ens costa concebre que algú sàpiga català i no sàpiga castellà. A la Catalunya Nord hi viuen uns 18.000 francesos catalanoparlants que ignoren el castellà —el 3,5 % de la població, sembla, dels antics comtats—. Cal tenir molt present que el català i el cas-

tellà són dos idiomes diferents. El coneixement de l'un no comporta a la força el coneixement de l'altre. No són dos vasos comunicants, no són dos dialectes gairebé indistints d'una mateixa llengua, encara que n'hi ha que ho defensin fent servir un idioma híbrid, neutre i sense bruc. El català no és un dialecte del castellà, tot i que alguns s'hi esforcen molt.

Conec individus d'arreu del món que saben català i ignoren el castellà. Tots ells són estrangers i viuen en altres països. Van aprendre el català per raons conjugals o socials —o, encara, raons socials que aspiraven a convertir-se en conjugals—. De vegades també hi van pesar raons culturals, una motivació una mica incomprendible si consultem la llista dels llibres més venuts el dia de Sant Jordi. Però també podien tenir unes intencions més àmplies i una mica difuses, per aprendre la llengua catalana: entendre els acudits del recepcionista del càmping de Camprodon, cantar havaneres a la platja de Begur, morir socarrimat a la Patum de Berga. Per a tots ells, l'oració *El perro está enfermo* no té cap sentit. Ni el durien a un veterinari ni el rematarien d'un tret.

Sense Tele5, sense la COPE, sense el Premio Eugenio Nadal, sense els youtubers, com van aprendre castellà els nostres rebesavis? Qui se'ls va adreçar en castellà durant més de quatre segles, del 1412 al 1840, data en què s'inicia l'escolarització general en castellà? Quan algú se'ls adreçava en castellà, què devien entendre?

ELS PUNTS SOBRE LES JOTES

Carsten Sinner, de la Universitat de Berlín, i Andreas Wesch, de la de Colònia, escriuen a *El castellano en las tierras de la lengua catalana: estado de la cuestión* (2008): «Bien poco se sabe, hasta el momento, sobre la situación y la constitución del castellano de las regiones catalanohablantes de España antes del siglo xx». En el mateix sentit, Modest Prats va deixar escrit a *Engrunes i retalls. Escrits de llengua i literatura catalanes* (2009): «No sabem gairebé res de la història de la nostra llengua». Ja ho veuen: dos hispanistes alemanys i un ministre de l'Església se'n declaren ignorants. Només ens queda Batman.

El meu propòsit, amb tota la modèstia i condícia que calguin, és aportar una mica de llum sobre la presència del castellà a Catalunya durant cinc segles. De l'any 1410 a l'any 1870, una data un punt capritxosa —vaig fer els impossibles perquè m'hi entressin els èxits teatrals de 1864 i 1865—. En total, 460 anys. Que en són massa, me'n vaig adonar un dia que descansava en un pedrís de la Font de la Budellera (segueixo el model de Joan Corromines, que en el seu *Diccionari etimològic* ens explica fontades i excursions).

Per aclarir-m'hi una mica, he llegit tot el que humanament és llegible sobre el castellà a Catalunya entre els segles xv i xix. No els penso aclarar amb una bibliografia minuciosa i extenuant. Ni tampoc amb algunes indicacions instructives a peu dret per part del doctor

Espadaler, davant la xarcuteria La Italiana del carrer Bonsuccés.

EL CASTELLÀ, LA LLENGUA DEL COSTAT no és un assaig pensat per a especialistes, estudiosos i maniàtics. El meu desig és arribar a un ventall ample de lectors: curiosos, indolents, desorientats, amants de la llengua catalana, o bé detractors encesos —a ells també els calen dades i arguments—. Per aquesta raó, he adaptat a les normes gramaticals i ortogràfiques actuals els títols i els escrits anteriors a Pompeu Fabra. Soc conscient que és un crim de lesa filologia i espero rebre el càstig corresponent a l'hades, en el seu moment.

D'entre totes, l'obra que més m'ha marcat i he aplaudit amb entusiasme és *La llengua silenciada*, d'August Rafanell, editada el 1999. Me l'he llegit unes quantes vegades en els últims vint anys, i és el meu model i guia a l'hora d'escriure EL CASTELLÀ, LA LLENGUA DEL COSTAT. Com es llegeix sota el títol, Rafanell va escriure *Una història del català del cinc-cents al vuit-cents*. Un servidor ha intentat escriure *una història del castellà a Catalunya del cinc-cents al vuit-cents*.

El meu agraïment a Rafanell és immens. Ja els adverteixo que no hi tinc cap amistat ni el conec de res. No el sabria reconèixer dins d'un ascensor. Però si mai passegés per la riba de l'Onyar i Rafanell s'hi estigués ofegant, em tiraria a l'aigua per salvar-lo sense rumiar-m'ho dues vegades. Com que no el conec, algú m'hauria d'advertir: «Aquí, aquí! S'ofega August Rafanell, el professor

d'història de la llengua de la Universitat de Girona i autor de *La llengua silenciada!*».

EL CASTELLÀ, LA LLENGUA DEL COSTAT se centra, sobretot, en el Principat de Catalunya, amb algunes incursions en altres països catalanoparlants. Per coneixements, per comoditat i per trajectòria vital. Sent honestos, el País Valencià, les illes Balears i la Catalunya del Nord es mereixerien estudis molt més complets dels que em veig amb cor d'emprendre. No he volgut escriure una escudella barrejada que no hauria satisfet ningú. He posat la lent d'augment sobre Catalunya, amb una atenció especial a Barcelona i el seu pla.

El període històric que abraço comença l'any 1410 i es tanca el 1870, una data una mica arbitrària que busca incloure l'esclat del teatre popular de Pitarra i els seus amics, entre altres raons perquè els seus sainets contenen molta informació sobre el castellà a Barcelona i la rodalia. Fins al 1870, la presència a Catalunya d'immigrants procedents de territoris monolingües castellano-parlants és molt baixa.

El 1857, l'any del primer cens estadístic a Espanya, Catalunya tenia 1.652.291 habitants. El 1877, 1.752.033. Sembla que entre el 1888 i el 1900 van arribar cada any uns 5.000 immigrants. En total, 60.000 durant dotze anys, no tots castellanoparlants, perquè són els anys de la immigració valenciana i aragonesa. Sobre el total dels catalans, són un 3%. L'impacte no és gaire important, i molts d'ells aprenen el català ràpidament. Tret dels que

no estan gaire dotats, els repatanis i els agents de policia, tothom aprèn la llengua del lloc on s'installa a viure.

Fins a començament del segle xx, no tenim dades clares sobre la presència de castellanoparlants a Catalunya. Parlo, òbviament, de castellanoparlants de llengua materna castellana i habitual en la seva vida diària, no simples coneixedors de l'idioma amb més o menys domini. A mi mateix no seria raonable que em comptessin entre els francoparlants, excepte si m'ho demanés Juliette Binoche.

Trec d'un estudi que, el 1900, els castellanoparlants a Catalunya arribaven a un 5% del total de la població catalana. Trec d'un altre que, el 1920, havien augmentat a un 8%. Hem de deduir que abans del 1870 no n'hi devia haver gaires. Quan en descobreixo un, ho celebrego amb una copa de Soberano. No pateixin, no m'estic alcoholitzant. No n'hi ha gaires com el pare de Josep Robreño, Félix Robreño, nascut a Santa Cruz de la Zarza, actualment pertanyent a la província de Toledo. El jove i ardit Félix va arribar a Catalunya abans del 1783.

—¡Menudo lío, el catalán! ¡A mí nadie me había avisado!

Li devia donar un cop de mà la seva senyora, nascuda a Banyeres del Penedès. El que Déu ha unit, que el català no ho separi.

Josep Termes, a *La immigració a Catalunya* (1984),

ens aclareix que el 1887 els residents a Catalunya que no hi havien nascut ascendien a l'1,25 % (i no tots són castellanoparlants, un percentatge notable són valencianoparlants). Tots ells es concentren a Barcelona i els pobles del rodal: Gràcia, les Corts, Santa Maria dels Sants, Sant Vicenç de Sarrià, Sant Martí de Provençals, Horta, etc.

Aquest assaig breu està escrit amb alguns tocs d'humor: diàlegs inventats, situacions imaginades, acudits, estirabots. Sobre els diàlegs, els sento dins meu a mesura que escric. No és esquizofrènia, és que soc guionista. També em costa escriure sense una mica d'humor. Facin com la meua mare, no m'ho tinguin en compte.

No cal dir que el rigor del que hi exposo és absolut. Tots els aspectes lingüístics i les dades sobre el castellà a Catalunya durant cinc segles estan extrets d'estudis seriosos, contrastats i greus, obra de lingüistes de primera línia i solvència contrastada. En qualsevol cas, no han d'espantar ningú una moderada col·loquialitat i un sentit de l'entreteniment que intenten defugir la gravetat acadèmica, a vegades una mica fúnebre. L'estil que he buscat en aquest assaig sobre el castellà a Catalunya és el d'una conversa amable i distesa en un funicular.